

correspondeerde met Melanchthon. Juist in de vroege jaren '20 werd in Zwolle het werk van Wessel Gansfort uitgegeven, die de sympathie van Luther wekte. Men was zeker goed op de hoogte van wat er elders gaande was. Maar de situatie in Groningen was een andere dan elders in de Nederlanden. Groningen behoorde nog niet tot het rijk van Karel V, er was geen inquisitie; de bisschoppen van Utrecht en Münster, die stad en land van Groningen in hun diocees hadden, woonden ver weg. De stadsclerikus had via Frederici een machtige stem in het stadsbestuur. Dat maakt de verhouding tussen de traditionele tegenstanders (stadsclerikus en Dominicanen) tot een geheel andere dan elders. Zodoende draagt de 'evangelische' partij een veel grotere verantwoordelijkheid dan de eenlingen of kleine groepjes hervormingsgezinden, die elders actief waren. Het hele dispuut lijkt mij in vrij sterke mate ook een stadspolitiek document.

Voorts was er in Groningen een sterke intellectuele en intellectualistische traditie sinds de tijd van de Aduarder Academie, waar al vanaf 1469 of eerder discussies over kerk, geleerdheid en godsdienst plaats vonden. Ook van Agricola en Gansfort is bekend dat zij gesprekken voerden over kerkelijke en geloofszaken. Erasmus vermeldt in zijn bovengenoemde brief dat Frederici deze gesprekken ook tijdens de maaltijd met de Dominicanen voerde. Daarmee staat het dispuut dus in een locale, 'progressieve' traditie die ook tot ver na 1523 doorwerkt. Immers ook na Frederici (gest. 1527) hebben diens zoon Hieronymus, en Regnerus Praedinius, de nieuwe rector van de Latijnse school vanaf ca. 1529, en ook nog iemand als Herman Abering, een van de deelnemers aan het dispuut, de geestelijke en bestuurlijke zaken in Groningen krachtig beïnvloed. Het valt ook op dat er weinig 'volkse' tonen uit de tekst van de *Disputatio* opklinken. Het gesprek is ook zeker in het Latijn gehouden. Het Latijn van de *Disputatio* schuwt kerkelijk en scholastiek jargon niet, zoals ook past in wat nadrukkelijk een *disputatio scholastica* genoemd wordt. Goswinus van Halen komt niet in aanmerking als auteur, want die is niet universitair geschoold, terwijl het stuk nu juist riekt naar de filosofische disputen in de theologische en artes-faculteiten. Men moet dus dunkt me toch wel vooral denken aan één van de stadsclerici als auteur, en dan komt op grond van de inhoudelijke gelijkheid van toon en ideologie van de dedicatiebrief en de bijdrage van Timmermannus aan de discussie, vooral deze in aanmerking. Deze veronderstelling was ook al geuit door D. Grosheide en heeft als twijfelachtig voordeel dat zij niet falsifieerbaar is, omdat wij van deze man verder niets aan tekst over hebben. Er zal nog heel wat filologisch werk nodig zijn om de onderlinge relaties van de vroege vernieuwingsgeschriften vast te stellen, waarbij ook de talloze plaatsen uit de bijbel en de kerkvaders die in de *Disputatio* worden aangehaald, een rol mogen spelen.

2. A.H. van der Laan, *Latijnse brieven in het Van Ewsum-archief in Groningen*

In het Rijksarchief te Groningen is een groot corpus van ongeveer 1350 brieven in diverse talen bewaard gebleven,

waaronder 59 in het Latijn. Deze brieven behoren tot het Van Ewsum-archief. De familie Van Ewsum behoorde in de 15e en 16e eeuw tot de meest vooraanstaande en invloedrijkste families in de Groninger Ommelanden. De leidende rol van deze familie op politiek en sociaal-economisch terrein is reeds uitvoerig bestudeerd. Over het intellectuele leven van deze hoofdelingen is minder bekend, maar wel weten we bijvoorbeeld dat Onne van Ewsum (gest. 1489) de gesprekken van de Aduarder *sodalitas* bijwoonde en dus in het gezelschap verkeerde van geleerden als Agricola en Gansfort.

De Latijnse brieven uit het corpus zijn voor het merendeel gericht aan zijn kleinzoon Johan van Ewsum (gest. 1570), van wie zelf slechts één Latijnse brief bewaard is gebleven. De oudste Latijnse brief dateert van 16-2-1531, de jongste werd op 4-4-1572 geschreven. Johan was in deze periode de *primus inter pares* van de Ommelander edelen in hun strijd met de Stad. Een aantal thema's keert steeds terug in de correspondentie. Zo zijn er een aantal brieven met een religieuze inhoud; er is een soort homilie in briefvorm, er wordt gesproken over dreigend gevaar voor aanhangers van het protestantisme (van belang voor Johan van Ewsum) en iemand schrijft verontrust aan Johan dat de Dag des Oordeels nabij is, gezien het aantal vreselijke voortekens dat hij onlangs heeft waargenomen. Ten tweede zijn er verscheidene brieven van studenten, van wie Johan de studie geldelijk ondersteunt. Zij schrijven (karig) over hun studie, maar vooral over dingen die in of rond hun studiestad gebeuren en andere verhalen, die hun ter ore zijn gekomen. Zo vertelt iemand, dat er ongeregelheden in zijn eigen studiestad (Leuven?) zijn geweest en dat hij gehoord heeft van vreselijke studentenonlusten in Toulouse. Ook niet-studenten schrijven Johan over allerlei actuele ontwikkelingen in Europa: strijd tussen Turken en Venetianen in Zuid-Italië, de slag bij Algiers, de strijd tussen de troepen van Karel V en Frans I in Vlaanderen, e.d. De zoons van Johan schrijven hun vader vanuit Münster, waar ze op de Latijnse school zitten; Onno, de oudste, beschrijft een dag uit het leven van een leerling in de *sexta classis*. Natuurlijk zijn er ook zakelijke, bestuurstechnische brieven.

Niet alle brieven zijn aan Johan van Ewsum gericht. Sommige werden door zijn vrienden of ondergeschikten aan hem doorgespeeld. Dit is bijvoorbeeld het geval met twee brieven, die een zekere Dionysius a Campo richtte aan Regnerus Praedinius, de befaamde humanist en rector van de Groningse St. Maartensschool, die door zijn toedoen uit heel Europa leerlingen aantrok. Eén van deze brieven helpt ons bij het precieser dateren van Praedinius' rectoraat. Over de meeste correspondenten zijn niet veel gegevens te achterhalen. Twee daarentegen zijn zeer bekend: Wigbolt Ripperda was commandant van de troepen in Haarlem, toen deze stad door de Spanjaarden belegerd werd in 1572-3, en Willem de Volder (Gulielmus Gnapheus) was één van de eerste hervormers in de Lage Landen, rector van de Latijnse scholen in Den Haag en Elbing en later rector van een pedagogium aan de universiteit van Koningsbergen.

De meeste correspondenten schrijven correct én klassiek Latijn. Het niveau wisselt natuurlijk per auteur, maar het is bijna altijd grammaticaal correct en soms stilistisch zeer

fraai. Sommige auteurs, waaronder Johan zelf, blijken over kennis van het Grieks te beschikken. In de brieven treffen we bij een oppervlakkige analyse al citaten aan van en verwijzingen naar Cicero, Livius, Vergilius, Terentius, Plautus, Ovidius, Martialis, Plinius minor, Seneca, Persius, Ulpianus, Aristoteles, Plato en Herodotus.

Al deze gegevens zijn het resultaat van twee doctoraalscripties (van Yvonne Kuik en mijzelf). Het betrof dus een eerste, oppervlakkige bestudering. Tot mijn taken als AIO aan de RUG behoort onder andere het opnieuw en nu grondiger bestuderen van dit brieven corpus. Dan zullen er waarschijnlijk nog meer interessante gegevens over de klassieke eruditie in de brieven en over de identiteit en *Bildung* van de schrijvers boven water komen.

3. W. Reinders, "*Romule, nostratis columen linguaeque lyraeque*". Een elegie van de Leidse Neolatijnse dichter Janus Dousa aan de Amsterdamse rederijker Roemer Visscher

De Noordwijkse jonkheer Jan van der Does (1545-1604), beter bekend onder zijn humanistennaam Janus Dousa, was een opmerkelijk veelzijdig man. Tijdens het Spaanse beleg van de stad Leiden (1573/74) voerde hij het bevel over het burgervendel en bleef hij - tegen de weifelachtige magistraat in - trouw aan de zaak van Willem van Oranje. In opdracht van dezelfde Oranje was Dousa actief betrokken bij de stichting van de Leidse universiteit in 1575, de eerste in de Noordelijke Nederlanden. Als haar curator had hij een gelukkige greep in het aantrekken van de vermaarde Justus Lipsius en Josephus Scaliger tot professoren. Daarnaast was Dousa zijn leven lang werkzaam als historicus (o.a. een geschiedenis van het graafschap Holland), filoloog (o.a. Catullus, Tibullus en Propertius) en Neolatijs dichter (zeven omvangrijke bundels poëzie).

Minder bekendheid geniet het feit, dat Dousa intensieve literaire contacten onderhield met een aantal Amsterdamse en Leidse rederijkers die in deze periode een begin maakten met de hervorming van de Nederlandse literatuur in renaissancistische richting. Dousa's belangstelling voor een dergelijke hervorming van de literatuur in de landstalen was waarschijnlijk al tijdens zijn studiejaren in Parijs (1564/66) gewekt door zijn geregelde omgang met Jean Dorat, Guillaume des Autelz en Jean Antoine de Baif (leden van de beroemde Pléiade-groep). Wanneer Dousa, teruggekeerd in Holland, tijdens het eerder genoemde beleg van de stad Leiden bevriend raakt met de stadssecretaris en rederijker Jan van Hout, slaat de vonk over: Dousa inspireert Van Hout tot vertalingen van (Neo)latijnse auteurs (o.a. Janus Secundus en Georges Buchanan) in de 'moderne Franse maat' (nl. de alexandrijn). Van Hout zet Dousa op zijn beurt aan tot het schrijven van poëzie in de Nederlandse taal. Hetgeen Dousa metterdaad zal doen.

Via Jan van Hout komt Dousa tevens in aanraking met andere Nederlandse literatoren, onder wie de Amsterdamse graanhandelaar en rederijker Roemer Visscher. Bij gelegenheid van een bezoek aan Leiden, waarschijnlijk in september 1578, brengt Visscher een inscriptie aan in Dousa's album amicorum